

Список літератури: 1. Зеркаль Савва Петрович (1896–1979) Український інженер, громадський діяч, публіцист, видавець і редактор. – К., Національний університет «Києво-Могилянська академія», наукова бібліотека. (pdf файл). Адресса Інтернет ресурсу http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/1381/1/Zerkal_archiv.pdf. 2. Інж. Сава Зеркаль. Руїна козацько-селянської України в 1648–1764–1802 роках (Студія політично-адміністративних і соціально-економічних відносин в Україні в XVII–XVIII ст.). – Новий Йорк – ЗДА, 1968. – 258 с.

*Сопко Р.О.
м. Харків, Україна*

ОСВІТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ «НАРОДНОЙ ЭНЦИКЛОПЕДИИ НАУЧНЫХ И ПРИКЛАДНЫХ ЗНАНИЙ» (1910–1912 РР.)

З 1910 по 1912 рр. Харківським товариством поширення в народі грамотності видавалася «Народная энциклопедия научных и прикладных знаний (Круг знаний)» (далі – «Народная энциклопедия»). Ідея випуску «Народной энциклопедии» не була випадковою – вона з'явилася у зв'язку із запланованим святкуванням 40-річчя заснування Харківського товариства поширення в народі грамотності (1869–1909 рр.), котре було вирішено ознаменувати випуском енциклопедії особливого роду [1], – виданням, в якому був би об'єднаний, по можливості, практично весь корпус теоретичних і прикладних знань того часу.

Видання було засноване і виходило за активної участі вчених Харківського технологічного інституту (далі – ХТІ) з періодичністю, приблизно, один том (або напівтом) у два місяці і розповсюджувалось за попередньою передплатою, що дозволяє віднести його до тогочасної інститутської наукової періодики. Нагадаємо, що поряд з «Народной энциклопедией», вчені ХТІ з 1905–1917 рр. випускали щорічник «Известия Харьковского технологического института императора Александра III» (далі – «Известия ХТИ»).

Доповідь присвячена характеристиці освітнього потенціалу цього багатотомного видання. Аналіз розміщених в ньому матеріалів дозволяє вважати її справжнім зведенням знань епохи, а також цінним історичним джерелом зі стану рівня розвитку тодішньої, як вітчизняної, так і світової науки і техніки, котре до останнього часу практично не досліджено. Мета написання доповіді полягає в доведенні значущості освітнього потенціалу цього видання як цінного джерела з історії вітчизняної та світової науки і техніки. Головним джерелом для написання доповіді послужили деякі з томів і напівтомів «Народной энциклопедии». Основним методом дослідження є зовнішня і внутрішня історична критика видання, тобто висвітлення освітнього потенціалу «Народной энциклопедии» з позиції джерелознавця – історика вітчизняної та світової науки і техніки в цілому та історії формування та подальшого розвитку науково-технічних шкіл ХТІ зокрема.

У написанні статей для «Народной энциклопедии» брав участь великий авторський колектив (у складі більше ніж 100 вчених) – це були викладачі вищих навчальних закладів не тільки Харкова, але й Санкт-Петербурга, Москви, Томська, Одеси та інших міст [1, 2]. Тобто, як на наш погляд, вивчення «Народной энциклопедии» актуально ще й саме тому, що вона – результат спільної роботи, як українських, так й російських вчених. Історичні приклади співпраці такого роду можуть послужити свого роду еталонами для їх наслідування в наш час. У всякому разі, тодішня робота над створенням «Народной энциклопедии» внесла істотний внесок у розвиток різних центрів освіти і

науки Російської імперії, а це, в свою чергу, плідно відбилосся на виникненні нових наукових шкіл в них, а також подальшому інтенсивному розвитку існуючих.

Аналіз змісту видання переконливо свідчить про те, що автори окремих статей «Народной энциклопедии» мали намір не тільки всіляко популяризувати наукові та прикладні знання в самих широких верствах тодішнього суспільства, але й викласти їх таким чином, аби, хоча й в стислому вигляді, в даному виданні було представлено якомога більше найкорисливішої інформації. Ними розглядалися найрізноманітніші галузі знання і суспільної діяльності: природничі та технічні науки, суспільно-політичні науки, педагогіка, медицина, сільське господарство і навіть «народно-господарська політика».

Хоча «Народная энциклопедия» й представляє великий історичний інтерес, однак, вона поки ще залишається поза увагою вітчизняних істориків науки і техніки. Це призводить до прикрих помилок. Наприклад, у фундаментальній праці «Харьковский политехнический университет, 1885–1985: История развития», де вперше в радянській історіографії згадується «Народная энциклопедия» вказується, що: «для освещения научной деятельности института и популяризации научных знаний по инициативе М.Д. Пильчикова с 1905 года ежегодно издавались «Известия Харьковского технологического института» и «Народная энциклопедия научных и прикладных знаний» [3, с. 22, 199]. Більше того, та же інформація міститься і в виданні «Харківський політехнічний: події та факти» – теж присвяченому історії інституту, починаючи з 1885 р. [4, с. 11]. Аналогічні дані знаходяться на сайті кафедри загальної та експериментальної фізики НТУ «ХПІ» [5].

Але це далеко не так: як встановлено нами шляхом безпосереднього вивчення вихідних даних і змісту цього видання, першим роком виходу в світ його перших томів (і напівтомів) був 1910, а засновником і першим редактором «Народной энциклопедии» – професор Василь Якович Данилевський. Цьому ж видатному вітчизняному вченому-фізіологу належали проект видавництва «Народной энциклопедии» в цілому та загальне керівництво його втіленням в життя. В.Я. Данилевський був також головою редакційної комісії та автором «Общего предисловия» до неї [6, с. V–XXVI]. Наведемо цитату з написаної ним передмови: «Нашу «Энциклопедию» мы выпускаем в твердой уверенности, что она идет навстречу назревшей потребности в таком научно-популярном пособии, и с теплой надеждой на то, что наше издание принесет посильную помощь великому делу народного просвещения» [Там само, с. XXVI].

«Народная энциклопедия» була виданням багатотомним – всього в світ протягом трьох років вийшло 14 томів у 21 книзі (томах і напівтомах) [7]. Воно складалося із систематично згрупованих, окремих, по можливості порівняно коротких, нарисів наукового і прикладного знання, що об'єднувалися в той чи інший том (або напівтом) загальними освітніми завданнями. Тобто, авторами був обраний не алфавітний, а галузевий і тематичний принципи складання даного видання. В кінці кожної із статей наводилася велика бібліографія. Поки залишається невідомим, чи планувався випуск наступних томів і те, яким міг би бути їх зміст. Друкувала «Народную энциклопедию» друкарня «Общества И.Д. Сытина» у Москві.

Зупинимося на тому, яким був тематичний зміст томів і напівтомів «Народной энциклопедии». В 1910 р. вийшли в світ: том 2 «Природоведение» (1-й напівтом, 2-й напівтом); том 4 «Сельское хозяйство»: «Животноводство» (1-й напівтом), «Земледелие» (2-й напівтом); том 5 «Медицина» (1-й напівтом, 2-й напівтом); том 6 «Антрополого-географический» (1-й напівтом); том 10 «Народное образование в России». В 1911 р. – том 6 «Антрополого-географический» (2-й напівтом); том 7 «Языкознание и история литературы»; том 9 «Философия и педагогика»; том 11 «Общественно-юридический» (1-й напівтом); том 12 «Политическая экономия»; том 13 «Народно-хозяйственная по-

литика» (перша частина); том 14 «Народно-хозяйственная политика» (друга частина). В 1912 р. – том 1 «Физико-математические науки»: «Математические науки» (1-й напівтом), «Физика и химия» (2-й напівтом); том 3 «Технический»; том 8 «Исторический» (1-й напівтом, 2-й напівтом); том 11 «Общественно-юридический» (2-й напівтом).

Отже, як впливає з викладеного вище, тома і напівтома «Народной энциклопедии» виходили у світ в міру готовності до друку, тобто без суворого дотримання хронологічного порядку їх нумерації. Таким чином, в 1910 р. з друку вийшло 8 томів і напівтомів, в 1911 р. – 7, у 1912 р. – 6, тобто в середньому протягом року друкувалося сім книг «Народной энциклопедии». Кожен том (або напівтом) «Народной энциклопедии» виходив під редакцією одного або декількох видатних діячів науки в тій чи іншій галузі (серед них був і цілий ряд професорів ХТІ). Наприклад, у 1912 р. вийшов в світ перший том «Народной энциклопедии» по відділу математики, механіки, астрономії, фізики і хімії – «Физико-математические науки»: «Математические науки» (1-й напівтом), «Физика и химия» (2-й напівтом). Перший напівтом вийшов під редакцією М.М. Салтикова, а другий – під редакцією І.П. Осипова [6, 8, с. XXVIII]. Редакторами третього тому «Народной энциклопедии» – «Технический» (теж вийшов друком у 1912 р.) були Г.Ф. Проскура і О.П. Ситников [9, с. XXIII]. Четвертий том видання – «Сельское хозяйство»: «Животноводство» (1-й напівтом) вийшов під редакцією П.В. Будріна; «Земледелие» (2-й напівтом) – під редакцією М.Ф. Иванова. та ін.

Про інформаційну насиченість та обсяг освітнього потенціалу змісту томів «Народной» можна судити з переліку порушених у них тем. Так, у першому напівтому першого тому були опубліковані наступні статті (у підрозділі «Арифметика»): «О счете» [6, с. 1–6], «Арифметические действия»: «Сложение» [Там само, с. 6–7], «Умножение» [Там само, с. 7–10], «Возвышение в степень» [Там само, с. 10], «Вычитание» [Там само, с. 10–12], «Деление» [Там само, с. 12–13], «Извлечение корня. Логарифм» [Там само, с. 24–26]. У даному напівтому були опубліковані також статті (по фізиці): «Что изучает физика» [8, с. 1–6]; у підрозділі «Теплота»: «Изменение объема тел при нагревании» [Там само, с. 7–11], «Количество теплоты» [Там само, с. 12–13], «Изменения состояния» [Там само, с. 14–22] та ін.

Вельми цікаві в «Народной энциклопедии» відомості, що присвячені філософським, педагогічним наукам та організації тогочасної освіти, включаючи вищу. Зокрема том 9 «Философия и педагогика» складався з такого роду предметів (так у виданні іменувалися окремі розділи): «Психология», «Логика», «Философия», «Этика». В свою чергу, розділ «Педагогика», був присвячений розгляду наступних питань: 1. «Что такое педагогика и чему она учит? Вопросы, которые изучает наука – педагогика. Маннгеймская система обучения». 2. «Какой должна быть школа. Многосторонний интерес. Организация школ». 3. «Чему должно учить в общеобразовательной школе? (Теория учебного плана). Учебный план (Рейна)». 4. «Исторический очерк педагогики в России» [10, с. 2]. Щодо тому 10 «Народное образование в России», то він містив наступні «предмети»: 1. «История народного образования». 2. «Начальное образование». 3. «Всеобщее обучение». 4. «Внешкольное образование». 5. «Просветительные общества». 6. «Учителя и учительницы». 7. «Народные дома». 8. «Народная литература». 9. «Среднее, высшее и профессиональное образование» [11, с. 2].

Звісно, суспільна роль і вплив «Народной энциклопедии» у порівнянні зі знаменитою французькою «Енциклопедією», аналогом якої вона була, незмірно скромніші. Але це скоріше залежало від зламу вітчизняної історії, що відбувся в 1914–1917 рр., а не від неї. Принагідно зауважимо, що «Народная энциклопедия» стала не тільки джерелом корисної інформації для тих, хто цікавився питаннями освіти та самоосвіти, а й за-

собом консолідації інститутських науково-технічних шкіл, що активно формувалися саме в цей період.

Список літератури: 1. Науково-технічна бібліотека Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Бази даних. Електронний каталог рідкісних і цінних видань НТБ НТУ «ХПІ». «Народная энциклопедия научных и прикладных знаний». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://library.kpi.kharkov.ua/scripts/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=REDK&P. 2. Справочные издания. Энциклопедии и энциклопедические словари. «Народная энциклопедия научных и прикладных знаний». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: nir.ru/Ресурсы/inv/cn_old/tosped4.html. 3. Харьковский политехнический институт, 1885–1985: История развития. Отв. ред. Н.Ф. Киркач. – Харьков : Изд-во при ХГУ издательского объединения «Вища школа», 1985. – 224 с.: ил. Библиография: С. 211–218. Указатель имен: С. 219–222. 4. Харківський політехнічний: події та факти / Під ред. д-ра техн. наук, проф. Ю.Т. Костенка. – Х.: Прапор, 1999. – 336 с.: іл. 5. Про кафедру. З історії... [Електронний ресурс]. – Режим доступа: [users.kpi.kharkov.ua › koef/Files/History.htm](http://users.kpi.kharkov.ua/~koef/Files/History.htm). 6. Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. Харьковское общество распространения в народе грамотности. Т. 1. Физико-математические науки. 1-й полутом. Математические науки. – М.: Т-во Сытина, 1912. – [4], 370 с.: ил., портр., рис. – Алф. указ.: С. 356–366. 7. Антиквариат. «Народная энциклопедия научных и прикладных знаний». В четырнадцати томах. В 21 книге. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ozon.ru/context/detail/id/1829391/>. 8. Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. Харьковское общество распространения в народе грамотности. Т. 1. Физико-математические науки. 2-й полутом. Физика и химия. – М.: Т-во Сытина, 1912. – [4], 324 с.: ил., портр., рис. – Алф. указ.: С. 314–324. 9. Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. Харьковское общество распространения в народе грамотности. Т. 3. Технический. М.: Т-во Сытина, 1912. – XXIII, 386 с.: ил., рис., табл. – Алф. указ.: С. 374–386. 10. Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. Харьковское общество распространения в народе грамотности. Т. 9. Философия и педагогика. – М.: Т-во Сытина, 1911. – VII, 200 с.: ил., портр., рис., табл. – Алф. указ.: С. 193–200. 11. Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. Харьковское общество распространения в народе грамотности. Т. 10. Народное образование в России. – М.: Т-во Сытина, 1910. – XL, 350, [2] с.: ил., портр., рис., табл. – Предм. указ.: С. 345–350.

*Техтаулова М.Ю.
м. Харків, Україна*

МІСЬКА ТОПОНІМІКА ЯК АКТУАЛЬНИЙ НАПРЯМОК ІСТОРИЧНОЇ УРБАНІСТИКИ

Сьогодні дедалі частіше дослідники залучають топоніміку при комплексному підході до вивчення міського середовища як предмета історичної урбаністики. Адже, за визначенням Я. Верменич, «у фокусі уваги [історичної урбаністики М.Т.] перебуває увесь спектр проблем, що стосуються міського способу життя – від дослідження закономірностей переходу від традиційних (доіндустріальних) до урбаністичних (індустріальних і постіндустріальних) форм міського життя до вивчення різних типів міських культур, простеження еволюції соціокультурної стратифікації «міського простору», сис-